

АДМЕТНАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ ШТУЧНАГА ІНТЭЛЕКТУ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ў ШКОЛЕ

Штучны інтэлект (ШІ), асабліва генератыўныя мадэлі кшталту ChatGPT, DeepSeek, Perplexity і пад., у апошнія гады становіцца ўсё больш важным кампанентам навучання. У сучасным адукацыйным асяроддзі ШІ разглядаецца не проста як тэхналагічны трэнд, а як інструмент, здольны змяніць характар вучэбнай дзейнасці, павысіць узровень разумення вучнямі тэкстаў праграмы па беларускай літаратуры. Сённяшнія школьнікі часта сутыкаюцца з праблемай зніжэння матывацыі да чытання і аналізу твораў, што патрабуе інавацыйных педагагічных падыходаў. Генератыўныя ШІ якраз і могуць стаць такім падыходам, калі выкарыстоўваюцца настаўнікам не для спрашчэння навучальных задач, генерацыі вучнямі з дапамогай нейрасетак гатовых адказаў, а найперш для развіцця крытычнага мыслення і творчых здольнасцей, стымулявання дыскусій і ўдасканалвання камунікатыўных навыкаў дзяцей, развіцця іх пісьмовага маўлення, павышэння якасці міждысцыплінарных сувязей на ўроку літаратуры. Таму на ўніверсітэцкіх занятках па метадыцы выкладання літаратуры неабходна пазнаёміць студэнтаў-філолагаў, будучых педагогаў, з асноўнымі прыёмамі і падыходамі да эфектыўнага выкарыстання настаўнікам магчымасцей нейрасетак.

Перавагі звароту да штучнага інтэлекту ў кантэксце школьнай праграмы па беларускай літаратуры ўключаюць магчымасць шырокага спектра тэкставых інтэрпрэтацый, стымуляванне творчай працы, падтрымку слабейшых вучняў праз адаптацыю адукацыйных задач і інш. Аднак ёсць і важныя рызыкі. Сярод іх – фарміраванне залежнасці дзяцей ад АІ, што можа перашкаджаць развіццю самастойнага мыслення; наяўнасць недакладнасцей у згенераваных адказах; праблемы, звязаныя з акадэмічнай сумленнасцю. Педагогі павінны вызначаць для сябе ясныя правілы выкарыстання нейрасетак на ўроку, накіраваныя на тое, каб ШІ спрыяў вучэбнаму працэсу, а не замяняў яго.

З іншага боку, настаўнік, ведаючы пра мінусы нейрасетак, можа павярнуць іх сабе на карысць. Так, недакладнасці і памылкі ў адказах ШІ пры рацыянальным падыходзе могуць спрыяць фарміраванню крытычнага мыслення дзяцей. На арыенціраваным этапе вывучэння мастацкага твора для праверкі якасці засваення вучнямі тэксту можна папрасіць ШІ коратка пераказаць тэкст (найбольш эфектна такое заданне глядзіцца ў анлайн-рэжыме, што прыцягвае ўвагу вучняў і павышае іх цікавасць да ўрока), а затым прапанаваць дзецям знайсці факталагічныя памылкі і хібы, зробленыя нейрасеткай. Да прыкладу, мы папрасілі ChatGPT пераказаць твор «У старых дубах» Якуба Коласа, які вывучаецца, згодна з праграмай [1], у пятым класе. Прыводзім частку згенераванага пераказу, дзе нейрасетка дапусціла недакладнасці: «У фінале апавядання «У старых дубах» высвятляецца, што страх Базыля быў не імгненным і не павярхоўным. Пасля таго як Грышка яго напужаў, Базыль моцна хварэе. Перажытае каля старых дубоў аказваецца для яго сур'ёзным нервовым шокам: хлопчык доўга не можа прыйсці ў сябе, ляжыць, пакутуе, і здарэнне ўжо не выглядае дзіцячай гульні». У аўтэнтчным тэксце канцоўка іншая: моцна спужаўшыся, ад нечаканасці хлопчык упаў у раку, адкуль яго выратаваў рыбак.

Паглыбіць павобразны аналіз указанага вышэй твора, разуменне матывацыі ўчынкаў персанажа і яго псіхалогіі дазволіць заданне, дзе ШІ прапануецца ад імя самога героя вытлумачыць прычыны свайго ўчынку. На гэты промт ChatGPT даў наступны адказ ад імя Грышкі: «Я не думаў, што так моцна напужаю Базыля. Мне здавалася, што гэта будзе проста жарт, такая гульня, як мы часта робім. Мне хацелася паказаць, што я смелы, што не баюся старых дубоў, цемры, усяго таго, што звычайна палохае. Я хацеў, каб Базыль таксама не баяўся, каб перастаў трэсціся ад кожнага шоргату.

Калі я напужаў яго, мне спачатку нават здалося смешна, бо я не адразу зразумеў, што яму сапраўды страшна. Толькі потым я ўбачыў, што ён не гуляе, што страх для яго сапраўдны. Тады я зразумеў, што зайшоў занадта далёка.

Я зрабіў гэта не са злосці і не таму, што хацеў нашкодзіць Базылю, а праз сваю легкадумнасць. Мне хацелася выглядаць мацнейшым і смелым, але я не падумаў, што сваім учынкам магу пакрыўдзіць іншага».

На прыкладзе такога адказу нейрасеткі настаўнік можа арганізаваць дыскусію, пачаткам якой стане шэраг праблемных пытанняў:

- Ці згодны вы з такой інтэрпрэтацыяй?
- Якія аргументы з тэксту пацвярджаюць або абвяргаюць яе?
- Ці можна апраўдаць учынак Грышкі ўзростам?
- Ці ўсведамляе герой сваю віну цалкам?
- Ці можна лічыць гэты ўчынак этапам маральнага сталення?

Альбо можна даць вучням у якасці самастойнай работы наступнае заданне: «Папрасі ШІ сфармуляваць 5 праблемных пытанняў да твора. Ацані, якія з іх сапраўды дапамагаюць зразумець тэкст глыбей, а якія з’яўляюцца павярхоўнымі». У гэтым выпадку нейрасетка выкарыстоўваецца як генератар праблемных пытанняў з далейшай іх ацэнкай вучнямі, што дазваляе ім глыбей зразумець ідэйны змест твора. Такое заданне найбольш эфектыўнае пры рэалізацыі настаўнікам праблема-тэматычнага шляху аналізу тых твораў, ідэя якіх не ляжыць для вучняў на паверхні. Да прыкладу, гэта могуць быць апавяданне «На Каляды к сыну» Змітрака Бядулі (7 клас) ці паэма «Магіла льва» Янкі Купалы (8 клас).

Увогуле, само напісанне прамтаў дазваляе істотна развіць пісьмовае маўленне школьнікаў, бо ад дакладнасці запыту залежыць вынік, які выдасць штучны інтэлект. Не сакрэт, што выкарыстанне міждысцыплінарных сувязей на ўроку літаратуры ў межах традыцыйных тэхналогій навучання на практыцы часта зводзіцца да фармальнай рэалізацыі. Скажам, стварэнне ілюстрацыі да твора ў якасці дамашняга задання нярэдка ператвараецца ў творчы працэс для ўсёй сям’і вучня, а ў выніку ён атрымлівае адзнаку не за літаратурныя ўменні (вуснае выказванне-тлумачэнне да малюнка), а за здольнасці да малявання, часта нават і не за свае. Нейрасетка дазваляе зрабіць такія ілюстрацыі якасным сродкам навучання і стварае роўныя ўмовы для ацэнкі па літаратуры нават для тых вучняў, хто не мае схільнасцей да выяўленчага мастацтва, бо канчатковая выява залежыць, як ужо гаварылася вышэй, ад умення школьніка дакладна і ясна сфармуляваць промт. Скажам, для стварэння партрэта героя вучань павінен адшукаць у тэксце твора ўсе згадкі пра знешні выгляд героя (уключаючы рысы твару, постаць, адзенне, аксесуары, жэсты, міміку, паходку, манеру трымацца і г. д.), а пасля сфармуляваць запыт, не прымяняючы аўтарскія метафары, бо ШІ часта разумее іх літаральна.

Падобныя заданні могуць тычыцца не толькі партрэтаў герояў, але і замяняць слаvesнае маляванне (сітуацыйныя ці пейзажныя карціны), мізансцэніраванне, прыём «стоп-кадра». Скажам, такім чынам можа быць візуалізавана сцэна суда з «Пінскай шляхты» В. Дуніна-Марцінкевіча (9 клас) або створана каляровая ілюстрацыя верша «Маёвая песня» М. Багдановіча (7 клас). Перспектыўным бачыцца і заданне стварыць з дапамогай нейрасеткі выяву адной з фантастычных істот з твора «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» Яна Баршчэўскага (6 і 9 клас). У выніку вучні параўноўваюць уласныя, згенераваныя ШІ, карціны з выявамі, атрыманымі аднакласнікамі, і, абапіраючыся на тэкст (праз выбарачнае чытанне ці выбарачны пераказ), знаходзяць найбольш удалыя варыянты ілюстрацый да твора.

Напрыканцы трэба агаварыцца, што забарона з 2025–2026 навучальнага года на карыстанне мабільнымі тэлефонамі ў школе значна ўскладняе працу з нейрасеткамі на самім уроку. Работа са штучным інтэлектам у пераважнай большасці варыянтаў цяпер абмяжоўваецца або калектыўнымі формамі работы, калі дзісплэй камп’ютара выводзіцца на экран, або набывае форму дамашняга задання.

Такім чынам, AI-інструменты могуць істотна ўзбагаціць адукацыйны працэс, актывізаваць пазнаваўчую дзейнасць вучняў, паглыбіць вывучэнне беларускай літаратуры, калі выкарыстанне нейрасетак асэнсавана і кантралюецца на ўзроўні педагагічных задач і мэт навучання. Менавіта ў такім фармаце штучны інтэлект становіцца дзейным адукацыйна-педагагічным інструментам. Эфектыўнае прымяненне ШІ адкрывае новую старонку ў методыцы выкладання гуманітарных дысцыплін у школе і спрыяе развіццю інтэрактыўных, міждысцыплінарных і творчых форм навучання, а таксама павышае цікавасць дзяцей да ўрокаў беларускай літаратуры.

Літаратура

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Беларуская літаратура» для V класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання [Электронны рэсурс]. – URL : <https://adu.by/ru/homeru/obrazovatelnyj-protsess/obshchee-srednee-obrazovanie/uchebnye-predmety-v-xi-klassy/belaruskaya-litaratura.html> (дата звароту: 24.01.2026).